

Prilog istraživanju krapinske keramike

MIRA ILIJANIĆ

O razvoju umjetnog obrta kod nas dosada nije mnogo pisano; to u najvećoj mjeri vrijedi za razvoj pojedinačnih grana: kovinarstva, zlatarstva, stolarstva, keramike i drugih područja proizvodnje i primijenjene umjetnosti. Naši su muzeji posljednjih decenija skupili ogroman i vrijedan materijal s tog područja, koji čeka svoju obradu. Dok svim ostalim granama likovne umjetnosti naši stručnjaci poklanjaju veću pažnju, predmeti umjetnog obrta, cijenjeni kao atraktivni eksponati, smatraju se nekom vrstom manje vrijednog materijala, iako — pored njihova ogromnog kulturno-historijskog značenja — među njima često nalazimo i vrlo vrijednih umjetničkih ostvarenja.

Razvoj primijenjene umjetnosti u našim zemljama vezan je uz prodor industrijskog kapitala i uz prijelaz naturalnog gospodarstva na novčano. Industrija i kapital kod nas se slabo i kasno razvijaju, a razlog je tome nacionalna i privredna politika austrougarske vlade prema našim zemljama. Habsburzi favoriziraju razvoj manufakture i industrije u svojim nasljednim zemljama. U susjednoj Sloveniji, koja je dio vojvodine Štajerske, niču već polovicom XVIII. stoljeća rudokopi, vapnare, željezare, staklane i druga poduzeća (doduše inicijativom njemačkog građanskog elementa, rjeđe domaćih Slovenaca, a vrlo rijetko kojeg feudalca), ali država tu uvelike potpomaže privatnu inicijativu, pa je katkad i sama poduzetnik. U Hrvatskoj je takav razvoj sprečavan carinskom politikom, a kod davanja dozvola i privilegija za osnivanje poduzeća vodi se računa o tome, da ne bude konkurencije austrijskim i njemačkim proizvodima.

Prva naša veća poduzeća nastaju koncem 18. stoljeća inicijativom trgovaca Tkalca i Šipuća u karlovačkom kraju (tvornice kože i sukna). Početkom XIX. stoljeća hrvatsko plemstvo traži novu orijentaciju svog gospodarstva osnivajući industrijska poduzeća iz akumulacije feudalne rente. Grofovi i baruni grade šećerane, talionice

i pilane, i bave se trgovinom, dok trgovci i građani — vlasnici poduzeća dobivaju plemstvo (Vranjican, Pongratz). Janko Drašković osniva u Rečici tvornicu šećera, barunica Kulmer kraj Samobora tvornicu stakla, grof Vojkffy tvornicu kamenina u Krapini, dok prvi parni mlin melje na imanju grofa Eltza u Srijemu. Veći dio tih poduzeća radi, međutim, s osrednjim uspjehom. Osjeća se pomanjkanje stručne radne snage. Zaposluju se plaćeni majstori i zovu strani stručnjaci, koji donose bolju tehniku proizvodnje, svoje tajne i izume. Kolika je potreba za stranim stručnjacima, očituje se i u saborskim člancima toga vremena, gdje se tim stručnjacima daju stanovite olakšice, a vlasti dobivaju sugestije, kako treba s njima postupati, da bi što radije ostali kod nas. Njihov se rad temelji na ručnoj tehnici i osobnoj vještini, a smatraju se umjetnicima. Većina tih stručnjaka dolazi osobito iz Štajerske i Češke.

Polovicom XIX. stoljeća ne mogu feudalski više izdržati konkurenciju kapitalističkih poduzeća. Nestaje im kapitala, a baza njihove proizvodnje — kmetski rad — otpada oslobođenjem kmetova godine 1848. Naša poduzeća preuzima uglavnom strani kapital, kojemu je olakšano širenje traženjem naših županijskih skupština godine 1848., da se ukinu carine i uvede slobodna trgovina sa svim austrijskim zemljama. Taj proces odigrat će se u krapinskoj keramičkoj industriji, kao i u većini naših poduzeća.

Evropska fajansa, nakon gotovo kontinuiranog cvata kroz tri stoljeća, počinje propadati istisnuta engleskom kameninom u XVIII. stoljeću. Zbog svoje bijele mase, koju ne treba nakon pečenja glazirati bijelom opaknom (neprozirnom), cinčanom (kositrenom) glazurom, da bi se pokrila tamna masa kao kod fajanse, kamenina se glazira prozirnom olovnom glazurom, pa uspješno konkurira čak i porculanu, to više, što je njena proizvodnja i jeftinija. Ona se kao i porculan mo-

že bojadisati prije i poslije glaziranja. Koncem XVIII. stoljeća njemačke i austrijske tvornice fajanse ili prestaju s radom ili se u većini slučajeva pretvaraju u tvornice kamenina. Tako biva u Frainu u Češkoj i u Holiču u Slovačkoj. Štajerski je Graz također početkom XIX. stoljeća keramički centar s tri poduzeća ove vrste, a to je za nas vrlo važno zbog utjecaja, koji će se osjetiti u našim zemljama.

U Hrvatskoj je područje keramičke proizvodnje Krapina u Zagorju. To će kasnije postati i Zagreb, gdje je dr. Krieger god. 1828. osnovao »Steingut und Geschirrfabrik« u Novoj Vesi 25, zajedno s Haslacherom. Poslije preuzima to poduzeće Vjekoslav Barbot iz Krapine, koji je tamo taj posao i izučio.

Po opsegu i kvaliteti krapinski proizvodi dolaze na prvo mjesto u razvoju naše primijenjene umjetnosti XIX. stoljeća. Na istraživanju u tom smjeru učinjeno je nažalost dosta malo. Stručnjaci Muzeja za umjetnost i obrt te Etnografskog muzeja u Zagrebu rade na istraživanju povijesti djelovanja te tvornice, no kako dosada nisu još ništa objavili, nisu nam poznati ni ti rezultati. Kao prilog istraživanju ovog važnog područja naše proizvodnje, u ovom se prikazu iznose rezultati vlastitih proučavanja materijala, pristupačnog u zbirkama Gradskog muzeja u Varaždinu i samoga terena.¹

Početkom XIX. stoljeća osniva grof Vojkffy keramičku tvornicu u Krapini.² Oršić veli, da radi s osrednjim uspjehom, a čini se, da ona i ne ostaje dugo u njegovu posjedu, nego prelazi u vlasništvo grofa Sermage. Godine 1827. vlasnik je Josip Lellis. Mora da je sada proizvodnja redovitije tekla i posao bolje išao. Iz *Liber constitutionum conventus Varasdinensis 1779—1898* varaždinskih franjevac saznajemo, da su oni naručivali i kupovali posude u krapinskoj tvornici. Među ostalim se nabavkama za samostan spominje godine 1827. »orbium crapinensium« 21 kom., 1829. godine 12 kom., a 1837. »orbium crapinensium« čak 72 kom. No, nažalost do danas nije sačuvan ni jedan od tih tanjura.

¹ Arhiv tvornice, koji je donedavna još postojao, nažalost je uništen. Sonnenberg ga je bio nakon napuštanja Krapine prenio u Nemški dol; kad je »Zagorka« d. d. preuzela keramička poduzeća, prešao je arhiv u njeno vlasništvo, a poslije njenog rasformiranja izgubio mu se trag.

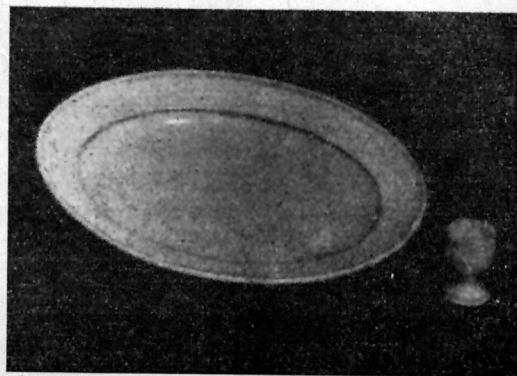
² Adam Oršić (*Rod Oršića*, Zagreb, 1934) govori, da je Vojkffy godine 1801. osnovao keramičku tvornicu u Krapini.

Joseph Lellis upisan je u knjigu krapinskih građana 1. IX. 1830., no u Krapini ga nalazimo već tri godine prije, i to kao vlasnika keramičke tvornice. *Protocollum politico-oeconomicum oppidum* Krapine donosi već 16. lipnja 1827. spor, koji Lellis imade s franjevačkim sindikom Ivanom Gajem, radi dozvole, koju je kao vlasnik tvornice dobio, da na drugoj strani Krapinice pravi cigle. Već slijedeći § 76. istoga protokola donosi molbu franjevačkog gvardijana u istoj stvari: *Instantia gvardijana kloštra Krapinskoga Alloysiusa Poszavec zverhu danoga Josephu Lellisu Fabrikantu po magistratusu delanja pri bervi pod bregom Urbocz pri puta sa sganije cziglov pechi dopuschenija* — Kloštar se tuži, da je dosada sa svima u miru živio, pa bi želio i ovaj spor u miru riješiti. No čini se, da se spor tako brzo ne rješava, jer iste godine u rujnu nalazimo u gradskim zapisnicima ponovnu tužbu fratara. Magistrat ne samo da je tolerirao »sganije cziglov«, nego je po svoj prilici dao i izričitu dozvolu, kako to fratri napominju, bez obzira, što je to njihov »fundus« preko »bervi Krapinszice«. O rješenju spora dalje se ne govori, nego se samo napominje, da je »instantia« fratara stavljena »ad acta«. Možda je Lellis kakvom novčanom odštetom umirio fratre. No trgovište Krapina išlo je, čini se, na ruku razvoju industrije na svom teritoriju, ne obazirući se mnogo na tužbu fratara, bilo pod brdom Vrbovec ispod samostana, na drugoj strani rječice Krapinice, a preko puta same zgrade tvornice. Ti zapisnici, pisani godine 1827., Lellis izričito nazivaju »fabrikantom posude«. Čini se, da je on nakon preuzimanja tvornice popravljao keramičke peći, a možda je, proširujući posao gradio i nove. Pošto je godine 1830. postao građaninom krapinskim, on živo sudjeluje u životu Krapine, postaje gradski prisežnik, prisustvuje kao takav sjednicama magistrata, gdje ga zapisnici redovito nazivaju »fabrikantom« i »fabrikantom posude«.

U vezi sa samom proizvodnjom keramike jedan se od najznačajnijih zapisa nalazi u *Prothocollum Iudiciale oppidi Krapina* od 1. studenog 1844. Tu Josip Lellis tuži nekoga Franza Weissa, koji se ne drži svojih obaveza kao zakupnik mli-
na Lastovnik. Ovdje se očito radi o uređajima za različite radove oko pripremanja keramičkog materijala za izradu posuda, a sam zapis i specificira neke od tih radova. Mlin je morao biti uređen prigodom osnutka samog poduzeća, jer se izričito naglašava, da ga je osnovao još Vojkffy. Pozvan na sud, »Franz Weiss donesel je Rovasse

svoje dva zverhu zemljenja i spremanja finessega cinja za Fabriku Porcelansku«. Novčani je spor uređen, a Lellis i Weiss upućuju se, da svaki za se vode rovaš »zverhu zemljenja i ribanjih«. Weissa zapis naziva arendatorom Lellisovim, pa vjerojatno ne bismo mnogo pogriješili, ako zaključimo, da je on bio neki stručnjak za keramiku, kojemu Lellis, kao poduzetnik bez neke osobite stručne spreme, daje u zakup radionicu uz novčane uvjete, o kojima obojica vode svoje knjigovodstvo rovašima.

Što se pak tiče navedenih radova, koje Weiss vrši, izraz *zemljenje* (zemleti, mleti, mljeti) odnosi se na gnječenje i miješanje same zemljane odnosno glinene mase za posuđe, dok bi se ribanje moglo odnositi na spremanje boje, koju lončari usitnjuju ribajući je zašiljenim kamenom u kakvoj posudi, da bude pogodna za upotrebu. No zapis spominje, da se Weiss bavi i spremanjem »finessega cinja za Fabriku Porcelansku«. Zagorski lončari, napose Jerovčani, poznaju izraz »cin« »cinje«, »cinjati« te označuju time glazuru, kojom prevlače pečenu posudu. Riječ nesumnjivo potječe od njem. *Zinn*, t. j. kositer, no u jerovečkoj terminologiji nema to s kositrom nikakve veze, jer je njihov »cin«, t. j. glazura, od olova (vidi: Pintar). Možda je taj izraz ušao u upotrebu analogijom izrade nekada općepotreblijavnog bakrenog posuđa, koje se moralo bez izuzetka iznutra »cinjati«, dakle, prevući kositrenom masom, da bude pogodno za držanje hrane. Belostenec godine 1740. u svom *Gazophylaciumu* tumači tu riječ ovako: *Koszitrim, Czinyam, Kalayszam. Stannum illinio alicui rei, Stanno illinio aliquam rem*, po čemu bi izraz *cinjati* imao značiti prevlačenje neke stvari kositrenom smjesom. Premda se u krapinskoj keramici javljaju i cinčane glazure, možda bi bilo previše smjelo ustvrditi, da je taj termin ovdje u uskoj vezi s kositrom, ukoliko ne bi analize glazure krapinske keramike iz raznih razdoblja pokazale, da se tamo pretežno upotrebljavala kositrena ocaklina. U tom su slučaju mogli zagorski lončari odatle poprimiti taj naziv za svoju glazuru, bez obzira na njen sastav.

Sl. 1 — Proizvodi Tvornice Nemški dol.

Josipa Lellis i brojne članove njegove obitelji susrećemo vrlo često u krapinskim gradskim zapisnicima i maticama i kasnijih godina, no nigdje nema spomena o njihovu podrijetlu. Sudeći po prezimenu i imenima ostalih članova obitelji, sigurno nisu bili Hrvati. Sin Josipov Eduard, koji već nosi plemićku titulu, seli poslije godine 1858. u Varaždin, gdje do 1883. imade apoteku »*Zum goldenen Engel*«. Kasnije se porodica preselila u Vrbanju u Slavoniju, gdje je i izumrla. U svim dokumentima, osmrtnicama, kao i na obiteljskom grobu na varaždinskom groblju natpisi su na njemačkom jeziku, pa je dosta vjerojatno, da su Lellisovi bili stranci, možda iz Austrije, to više, što Josip Lellis postaje u Krapini god. 1830. građaninom. Domaćem čovjeku to nije bilo potrebno, a strancu se odobravalo tek onda, ako je mjestu posjedovao neku nekretninu.

Obitelj Lellis posjedovala je krapinsku tvornicu dulje od svih ostalih vlasnika, t. j. više od 30 godina. Ortner³ spominje, da su Ilirci održavali svoje kazališne predstave u Lellisovoj tvornici, no nažalost o njoj samoj ne govori, već ga više zanimaju priče oko gradine i Čeha, Leha i Meha. Svakako je on mogao više o tom znati,

jer je vremenski bio bliži tim događajima, nego mi danas.

Godine 1864. spominju se na Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj izložbi u Zagrebu kao vlasnici krapinske keramičke tvornice i izlagači Mavro i Ivan Sonnenberg.

Zapisnici trgovišta Krapine unose nešto svijetla i u karijeru obitelji Sonnenberg. Već godine 1841. nalazimo zapis, kojim krapinski magistrat dopušta varaždinskom trgovcu Moricu Sonnenbergu, da se kroz nekoliko ljetnih mjeseci bavi trgovinom — »*hauziranjem*«, a za to ima platiti 4 forinta u varošku kasu. Brzo iza toga želi on, da se stalno nastani u Krapini, pa je godine 1843. na sjednici magistrata »*Exibuvana y chtena Instantis Poštuvanoga Moritza Sonnenberg Izraelita prosezchega da njemu vu ovom Szlobodnom y kraljy: priv:*

³ Dr. Stjepan Ortner: *Povijest gradine i trgovišta Krapine*, Zagreb, 1899.

oppidumu Krapina tergovinu vekssu kak do sad z hauziranjem tiral je y k tomu nastanyenye dopustiti bi dostojali«. Prisežnici konstatiraju, da je imenovani već dulje vremena pošteno trgovao u ovom kraju, pa mu se molba prihvaća s time, da plaća 10 forinti godišnje u varošku kasu. Sonnenberg je narednih godina stalno plaćao svoj doprinos varoškoj kasi, pa se sigurno u tom kraju dobro snašao, obogatio i konačno kupio Lellisovu tvornicu. Građanin krapinski postaje tek 1865., dakle, već kao vlasnik tvornice. Obitelj Sonnenberg stekla je, čini se, priličan kapital, jer je naskoro nalazimo u Nemškom dolu kod Celja, gdje su njezini članovi godine 1871. dioničari, a zatim samovlasnici keramičke tvornice i nekih rudarskih poduzeća, dok u Krapini napuštaju rad godine 1886. Kako je rad krapinske tvornice usko povezan s Nemškim dolom, treba reći nekoliko riječi i o toj tvornici.

U Savinjskoj dolini, oko kilometar i po dalje od današnje tvornice Liboje, u t. zv. Nemškom dolu, nalaze se još dvije stare jednokatnice, u kojima je nekada bila tvornica. Stanovnici toga kraja još pamte mjesta, na kojima su se vršili pojedini radovi keramičke proizvodnje. Po njihovu je kazivanju rad tu prestao sedamdesetih godina prošloga stoljeća, da bi se nastavio u novoj zgradi, koja je sagrađena nešto niže. Dobre zemlje, koja po svojoj kvaliteti ne zaostaje za ostalim evropskim glinama, bilo je u tom kraju u izobilju. Staru je tvornicu u Nemškom dolu osnovao godine 1815. Ignjat Šmidl s nekolicinom ljudi, koji su dali kapital, dok je on bio stručnjak u poduzeću. Poslije njegove smrti vlasnici su Terezija i Ignjat Heffele, koji posao proširuju, ali — zaduženi — moraju godine 1853 prodati poduzeće Tomašu Grilcu i Ivanu Tappeineru, no Grilc postaje već iste godine samovlasnik. Deset godina kasnije spominje se kao vlasnica Justina Ritter, a 1871. susrećemo već Nemškodolsko tovarniško in rudarsko društvo, a vlasnici su Mavro i Ivan Sonnenberg iz Krapine, s još nekim drugovima. Utjecaj Sonnenberga odsada raste, te godine 1896. poduzeće potpuno prelazi u ruke te obitelji kao Tvornica kamenine, ugljenokopi i krečane Nemški dol — vlasnik Filip Sonnenberg. Godine 1873. osnovano je u tom kraju još jedno keramičko poduzeće, Liboje, a vlasnici su mu Ludvik i Richard Schütz. Oba ova poduzeća prelaze poslije Prvog svjetskog rata u vlasništvo »Zagorke« d. d.

Proizvode Schützoze tvornice, koji nose pod glazurom utisnutu oznaku »Schütz Cilli«, nalazimo i danas u izobilju po privatnim kućanstvima kod nas i u Sloveniji. Ima ih i današnja tvornica Liboje, a pun ih je i celjski muzej. To su tanjuri, zdjele, vrčevi i pladnjevi različitih oblika, šarenih boja, često plastično ukrašeni, bez ikakvih pravih stilskih značajki ili, bolje rečeno, oni su konglomerat različitih historijskih stilova druge polovice XIX. stoljeća.

Daleko su zanimljiviji predmeti rađeni u staroj tvornici Nemški dol, danas vrlo rijetki, a toliko su slični krapinskim, da ih je teško raspoznati, ako nisu signirani. Masa je sivkastosmeđa, žućkasto glazirana, a predmeti su ukrašeni rustificiranim modrim cvjetnim ornamentom po uzoru na stari Beč (Alt-Wien). Oni iz prve polovice XIX. stoljeća imaju signaturu utisnutu u masu ispod glazure $I\ H/DT$ ili $I : H/Deu : tal$ (kurzivom), što se odnosi na Ignac Heffele Deutschentall (Nemški dol). Gradski muzej u Varaždinu imade iz posjeda nekih starih varaždinskih obitelji nekoliko tanjura i pladnjeva s utisnutim žigom *Deutschen Tall* ili *Deutschentall*, dok jedan stalak za jaje nosi signaturu: $\frac{DT}{IH}$

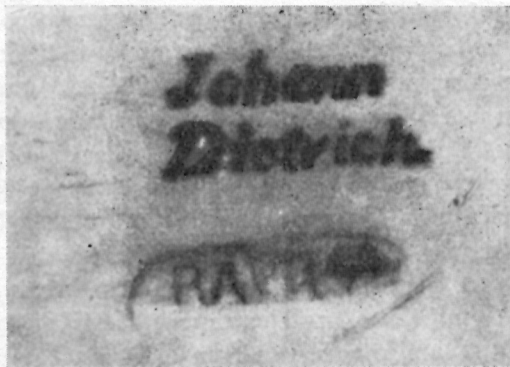
Sl. 2 — Žig Tvornice Nemški dol

Dosta je teško razlikovati starije komade od kasnijih vremena Sonnenberga, jer je on donio sa sobom krapinske uzorke i kalupe, po kojima se u početku radi. Oni također imaju modri bečki ornament, koji stari radnici još i danas tamo zovu »Wienerrend«, no masa i glazura su bijele, a forme pravilne i šablonizirane. Stari komadi često pokazuju originalne oblike, nastale možda pod utjecajem fantazije domaćih majstora. Tradicija rada u keramičkoj industriji u tom kraju vrlo je stara, te prelazi od oca na sina. Žene su radile također, i to većinom na ukrašivanju i bojadisanju posuđa. Svi ti ljudi posjeduju produkte

njihovih tvornica, no većinom Schützove, a tek se nađe pogdjekoji komad s »*Wienerrandom*« ili bilikum Čeh, Leh i Meh, nesumnjivo rađen po krapinskim kalupima.

Godine 1949. preuzeo je varaždinski muzej oporučno mu ostavljene predmete stare varaždinske porodice Jacomini, među kojima su se nalazili jedan tanjur i jedna zdjela od kamenine. Oba komada nose jasne žigove, utisnute u masu pod glazurom *Johann Dietrich* (kurzivom) CRAPINA.

Okrugla zdjela u obliku košarice imade sa svake strane po jednu kao od šiba spletenu ručku, učvršćenu rozetama. Poviše dna izmjenjuju se pačetvorinasto duguljasti otvori sa štapićima, ukrašenima modrim okomitim prugama, zatim pun obruč, na kojem se kao završetak nižu lukovi poput savijenih isprepletenih šiba, ukrašeni također modrom crtom. Uz donje rubove navedenih ukrasa teče uokrug ornament sitnih stiliziranih cvjetića u modro, po uzoru na tipični ukras porculana starog Beča. Tanjur također imitira plektivno košare, koje se reljefno ističe na licu tanjura, dok je naličje glatko. I tu se opetuju isti ukrasi štapića i otvora — ovdje je oblik otvora bliži kvadratu — kao i savijenih šiba i modrog bečkog

Sl. 3 — Žig Tvornice iz Krašine sa signaturom Johanna Dietricha

ornamenta. Oba komada očito su dijelovi istog kompleta. Ukrasi doduše djeluju malo rustično (osobito se to osjeća kod otvora, koji nisu jednolični, već vjerojatno rezani rukom, a ne po šablona), ali je masa lagana i gotovo bijela, dok je glazura žućkasta. Motivi ukrasa sjećaju na bidermajer.

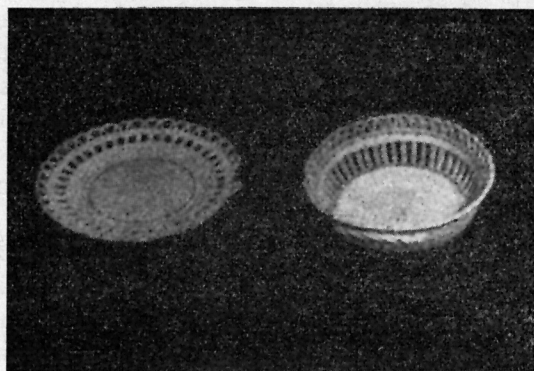
Postavlja se pitanje, tko je taj Johann Dietrich, koji je tako jasno i točno signirao u Krapini te dvije posude, a da mu dosada nigdje nije bilo traga u vezi s krapinskom keramikom? Da ih je u Krapini signirao, dokaz je i to, što je signirao

nje moralo biti izvršeno na još mekani glineni komad prije prvog pečenja, dakle i prije ukrašavanja i glaziranja. Pomisao, da je krapinska tvornica imala svoj pečat negdje izvan Krapine, apsurdna je, kao i pretpostavka, da je sirovi komad signirao neki majstor izvan granica naše zemlje, slao ga u tom stanju u Krapinu ili da je predmet nakon pečenja smekšan, da bi utisnuo žig Krapine. Sam tehnički postupak izrade keramike isključuje ovu alternativu. Pretpostavit ćemo radije, da je Johann Dietrich bio i radio u Krapini. Ime mu svakako upućuje na to, da nije bio podrijetlom iz naših krajeva, već vjerojatno iz Austrije, otkuda su u to doba dolazili mnogi stručnjaci na rad u našu industriju.

Početak XIX. stoljeća Graz imade tri tvornice posuda, od kojih su dvije u rukama obitelji Dietrich, a spominju se kao »*Steingutfabrik*«. Jednu od tih tvornica posjeduje Johann Dietrich najprije na Grabenu br. 1032, a kasnije u Laimburggasse 1101. Prema informacijama gradačkog arhiva,⁵ taj se Dietrich bavio usavršavanjem keramičkih proizvoda, pa je poznat kao izumitelj glazure, u kojoj nema olovnih sastojaka. On traži godine 1835. putnicu za Rusiju u želji, da se iseli s cijelom obitelji, no nažalost dalje manjkaju podaci o njegovoj sudbini, a nisu poznati ni razlozi, zbog kojih je htio otići iz Graza. Možda je kraj velike konkurencije keramičke robe posao loše išao ili su ga eksperimentiranja u vezi s poboljšanjem kvalitete robe uvukla u financijalne poteškoće te ponukala, da negdje nanovo započne život. Svakako nije vjerojatno, da bi bez jačeg razloga želio otići u neku stranu zemlju s cijelom obitelji, ako mu je posao, u Grazu već uveden, dobro išao. Ako pretpostavimo, da nije dobio dozvolu za iseljenje, ništa nije vjerojatnije, nego da se odselio nekuda unutar Austro-Ugarske, gdje nije trebalo putnice; možda baš u Krapinu. Ukoliko nije imao mogućnosti, da sam kupi ili stvori neko poduzeće, mogao je kao vješt keramički stručnjak postati majstor u krapinskoj keramičkoj industriji, a takvi su strani stručnjaci kod nas ionako imali iznimno bolji položaj nego ostali majstori. Lellisov arendator Weiss u mlinu Lastovnik, kojega spominje krapinski gradski zapisnik, bio je stručnjak za različite keramičke radove, a sudeći po imenu, nije također bio domaći

⁴ Frey: *Handelsbuch für Oesterreich-Ungarn*, Wien, 1837.

⁵ *Amt der Steiermärkischen Landesregierung*. Archiv, Archivzahl 4-11951. Protokoll 1835. ZI 2692

Sl. 4 — Proizvodi Tvornice u Krapini, signirani Johan Dietrich

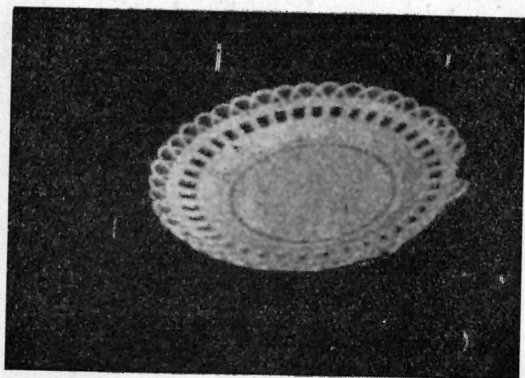
Sl. 5 — Proizvod Tvornice u Krapini, signiran Johan Dietrich

čovjek. Nažalost, pisanog svjedočanstva o Johanu Dietrichu dosada u Krapini, osim jasne signature na dvije posude, nije bilo moguće naći. Kako je već napomenuto, tvornički je arhiv propao, a pregled matrica i gradskih zapisnika nije dao nikakvih rezultata. Ovo nas ne treba čuditi. Ukoliko mu se nije rodilo u Krapini ni jedno dijete, ako nije nikomu kumovao, a niti je on ili bilo tko od njegovih umro u Krapini, nije tamo ni mogao biti zapisan. Ne bismo nikada znali ni za Weissa, da nije došlo do nesuglasica s Lellisom; kasnije ga više u krapinskim dokumentima nigdje nema. Ukoliko nije imao u Krapini neke imovine i nekretnine, nije sigurno ni tražio da postane krapinski građanin, jer to nije bilo tada laka stvar, osobito ako se netko bavio izradom keramičke robe. Listajući gradske zapisnike, naći ćemo slučajeva, da pojedincima, koji traže građansko pravo, magistrat odbija molbu s time, da u mjestu ništa ne posjeduju, a kada molitelj navodi i posjed, onda su gradski prisežnici veoma sumnjičavi; traže garancije i svjedoke, da posjed zaista postoji, i teškom mukom daju dozvolu. Ima slučajeva, gdje se molitelju — lončarskom majstoru po nekoliko puta odbija molba s motivacijom, da takvih majstora imade u Krapini dosta, a novi su suvišni. Tako se domaći majstori, a možda i sam tvorničar Lellis, brane od konkurencije. Jedino bi knjige stranaca mogle unijeti nešto svijetla u Dietrichov boravak u Krapini. U njima bi morao biti zapisan, ako je i boravio u Krapini tek koju godinu. Ti su popisi stranaca donedavna još postojali u uredu gradske općine Krapina, no sada ih više nema, osim najnovijih. Svakako je značajno, da spomen o imenu Dietrich još živi u krapinskoj usmenoj predaji. Dugogodišnji vlasnici kuće u kojoj je nekada bila keramička tvornica,

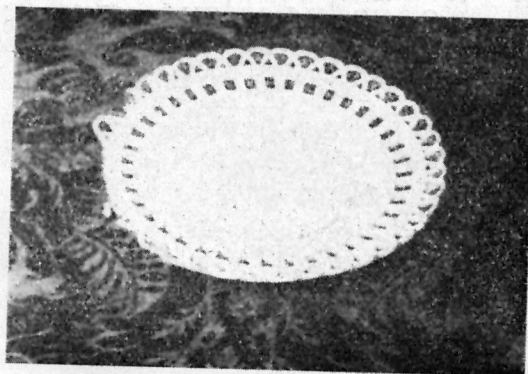
potječu iz stare krapinske obitelji i znadu pouzdano, a čuli su to od svojih starijih, da je Janez Dietrich, kako ga oni zovu, bio majstor u toj tvornici i da je došao negdje iz Austrije ili Njemačke. Stari radnici u tvornici Nemški dol također se sjećaju imena Dietrich. Marija Jerič, jedna od najstarijih radnica, tvrdi, da je on bio majstor u staroj tvornici, a čula je o njemu pripovijedati od starijih radnika.

Činjenica je, da se oba ova komada posuda po finoći, lakoći i bjelini materijala razlikuju od ostalih krapinskih proizvoda, pa je vjerojatno, da ih je radio vrsniji stručnjak, nego što ih je inače imala krapinska tvornica. Bidermajerski motivi, modri bečki ornament, kao i imitiranje pletera košare, što nalazimo na mnogim komadima bečkog porculana početkom XIX. stoljeća, svakako podsjećaju na te uzorke, kojima je Gračanin Dietrich mogao biti bliži nego neki domaći majstor. Žučkasta, prozirna, mjestimično krakelirana glazura, analizirana u laboratoriju Kemijskog instituta Tehničkog fakulteta u Zagrebu,⁶ nesumnjivo je kositrena, a ne olovna. Kako je Dietrich bio u Grazu poznat kao pronalazač glazure, u kojoj nema olova, bio bi i to jedan moment, koji pridonosi identifikaciji majstora. Johann Dietrich mogao je isto tako biti neko vrijeme arendator Lellisova keramičkog mlina i stručnjak krapinske tvornice. I Weiss je spremao »finesse cinje«, pa nas ne treba čuditi, ako je Lellis doveo posebnog eksperta za taj posao, što je Dietrich svakako bio. Ako je on već godine 1835. želio otići iz Graza, mogao je četrdesetih godina biti u Krapini prije Weissa ili poslije godine 1844. iza

⁶ Analizu je proveo akademik prof. dr. Miroslav Karšulin, na čemu mu najljepše zahvaljujem!

Sl. 6 — *Proizvod Tvornice u Krapini, signiran Johan Dietrich*

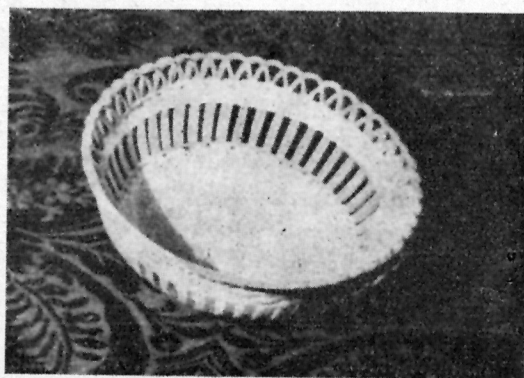
Sl. 7 — *Proizvod Tvornice u Krapini, signiran Johan Dietrich*

Weissa. Kako je dugo Weiss bio u Krapini, ne znamo, no malo je vjerojatno, da su obojica u isto vrijeme bili u toj razmjerno maloj tvornici. Lellis je signirao posuđe kao vlasnik tvornice; da li je Weiss signirao, zasad nije poznato, ali je mogao signirati Dietrich kao bivši samosvijesni vlasnik jednog poduzeća i pronalazač novih metoda rada. Dosta je nevjerojatno, da bi bio kasnijih godina radio, u doba Sonnenbergovo. U tom bismo slučaju morali pretpostaviti, da je to bilo poslije godine 1864., što bi za sam materijal značilo jaku stilsku retardaciju, koja je za bidermajer u to doba već gotovo isključena. Vjerojatno nije Dietrich dugo niti bio u Krapini, možda je otišao u nedaleku tvornicu Nemški dol kod Celja, da tamo nastavi rad. No u tom kraju bit će još mnogo teže utvrditi njegov boravak; je-

dino ukoliko mu ime nije nekim povodom ušlo u matice rođenih, vjenčanih ili umrlih, jer drugih arhivalija tamo nema.

Prema pismenim informacijama gradačkog »Joaneuma«, umjetno-obrtna zbirka tog muzeja posjeduje mnogo sličnog materijala, koliko su to tamošnji stručnjaci mogli konstatirati prema poslanim fotografijama, koje su u svrhu daljnjih komparacija i zadržali. Prema njihovim vlastitim izjavama,⁷ istraživanja u tom pravcu nisu dosada kod njih uopće vođena, pa je teško bilo koji komad sa sigurnošću atribuirati baš Dietrichu. Svakako bi temeljito proučavanje gradačkog muzejskog materijala, a napose arhiva, moglo dati značajnijih rezultata.

⁷ Pismo »Joaneuma« od 23. VIII. 1952.

Sl. 8 — *Proizvod Tvornice u Krapini, signiran Johan Dietrich*